Recensioner

Byrman, Ylva: Så fångas de misstänkta ord. Förhör och dokumentationspraktiker på Skattebrottsenheten. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 31.) Diss. 339 s. Göteborgs universitet 2017. ISSN 1652-3105, ISBN 978-91-87850-66-0.

Ylva Byrman studerar i sin doktorsavhandling hur brottsutredare på Skattebrottsenheten genomför och dokumenterar förhör med misstänkta för skattebrott. I avhandlingen kombineras tal och skrift, genom att både det muntliga förhöret och den utskrift som görs av förhöret studeras. Inom textforskningen och forskning om diskurs inom institutionella ramar har man intresserat sig för textproduktion vid myndigheter och institutioner (Nyström Höög, Söderlundh & Sörlin 2012, Nordman 2009), institutionella samtal och hur en professionell diskurs skapas (Gunnarsson, Linell & Gunnarsson 2016) och texter i offentlig kommunikation mellan myndigheter och medborgaren (Ohlsson 2007, Lassus 2010, Lind Palicki 2010). Gemensamt för studier av detta slag är ett intresse för att både förstå och synliggöra textproduktion och diskurs i yrkeslivet som verksamhet, en verksamhet som vanligen är osynlig utåt. Men studier av detta slag bidrar inte endast till att synliggöra verksamhetens texter och texternas tillkomstprocesser, utan även till ett synliggörande av de personer som skapar texterna. Den förhørsverksamhet som studeras i avhandlingen är en del av förundersökningen i en brottmålsprocess och regleras i lagstiftning. De aktörer som deltar i den verksamheten är skattebrottsutredare och åklagare. Dessutom finns den hörda med i rollen som misstänkt.

Det övergripande syftet med avhandlingen är att bidra till en ökad förståelse för vad som formar yrkeslivets samtal och dokumenterande texter; hur professionella inom en verksamhet går till väga och resonerar då de genomför och dokumenterar institutionella samtal med en lekmanaklient. En huvudfråga då vi studerar språkbruk i arbetslivet är just *varför* den studerade yrkesgruppen använder språket på det sätt den gör. För att kunna besvara den frågan måste vi så som i avhandlingen vid sidan av de skrivna texterna också analysera yrkeskulturer och den praktik som texter och genrer ingår i och skapas inom. De övergripande forskningsfrågorna är tre: Hur bör förhör gå till och dokumenteras, enligt de mål och riktlinjer som formuleras av uppdragsgivare och auktoriteter? Hur genomförs och dokumenteras förhör i skattebrottsutredares faktiska praktik? Hur resonerar skattebrottsutredare om sin egen dokumentationspraktik och om vad som är lämpligaste sättet att dokumentera förhör?

I avhandlingen kombineras etnografiskt orienterade metoder med metoder inom textforskning och samtalsforskning. I teoretiskt avseende är avhandlingen främst ett bidrag till forskning inom verksamhetsanalys och den teoretiska ramen utgörs i första hand av verksamhetsteori, framför allt utgående från Yrjö Engeström (1987, 2001). Enligt teorin karakteriseras en verksamhet av att det finns ett gemensamt objekt i fokus och vissa for-

mulerbara gemensamma mål, men samtidigt är verksamheter alltid mångröstade och inrymmer inneboende motsättningar. Teoretiskt tar avhandlingen också stöd av samtalsanalysen CA, *conversation analysis*, då inspelade förhör analyseras. Att kombinera olika metodiska och teoretiska perspektiv på detta vis är inspirerande och avhandlingen visar hur olika teoretiska ramar kan komplettera varandra. Till exempel visar avhandlingen att ett förhållandevis kategoriskt råd som ges vid utbildningar för skattebrottsutredare motsägs av samtalsanalytisk forskning. Rådet som ges vid utbildningar är att i förhör är öppna frågor att föredra, eftersom dessa ska få den hörda att producera längre svar genom fritt berättande. Samtalsanalytisk forskning visar dock att en frågas form har mindre betydelse för ett svars längd. Ett exempel på detta i avhandlingen är då utredaren i ett förhör ställer den indirekta öppna frågan »lite först om dig själv», vilket resulterar i tystnad. Utredaren blir då tvungen att omformulera frågan mer avgränsat: »du berättade sa- du har redan sagt att du har försörjt dig som företagare hela livet [...] vi kan, ja vad e de för branscher [...]?» och får då ett svar av den hörda (s. 227).

Materialet för studien är digert, och jag läser in en önskan hos författaren att genom materialvalet kunna skapa en så fullkomlig beskrivning av verksamheten som möjligt och då få med allt det som påverkar och styr den. Materialet består av autentiska förhör och utskrifter av dessa, enkäter (en textbedömningsenkät och en skrivstrategienkät) som besvarats av utredare och åklagare, intervjuer med skattebrottsutredare och åklagare, fältanteckningar som författaren gjort vid deltagande i utbildningar inom verksamheten samt ljudinspelningar av förhör. Under material placerar författaren även lagar och andra juridiska dokument (offentliga utredningar, propositioner och direktiv, kommentarer av olika slag till lagstiftning eller uttalanden av JO), läroböcker om förhörsmetodik, handledningar om förhörspraxis vid berörda myndigheter och ett antal undersökningar som myndigheterna själva låtit utföra (skattebrottsenheten och ekobrottsmyndigheten). Det är alltså inget litet material och det blir en hel del för läsaren att hålla i minnet. Författaren väljer att lista samtligt material i en gemensam uppställning med rubriken *Studiens material* (tabell 2). Här hade jag gärna sett att de olika materialtyperna hade skiljts åt tydligare i materialredovisningen så att det primära materialet utgörs av det empiriskt insamlade materialet – inspelade förhör och förhörsutskrifter, enkäter, intervjuer och fältobservationer – medan övrigt material snarast är ett sekundärmaterial som behövs för att kunna tolka och analysera det empiriska materialet. Även den hierarkiska relationen mellan de olika dokumenten hade gärna gjorts tydligare i uppställningen. Nu förefaller t.ex. lagar och läroböcker snarast inneha samma normativa styrka, då vi ändå kan utgå ifrån att bestämmelser i lag väger tyngre än rekommendationer i läroböcker, framför allt i en verksamhet som ytterst har en tydlig juridisk ram.

I de två första kapitlen som gäller resultatredovisning (kap. 6 och kap. 7) ligger fokus på produkterna, dvs. förhörsutskrifterna, medan de två följande kapitlen fokuserar på förhöret som process (kap. 8 och kap. 9). Den frågeställning som diskuteras i kapitel 6 är hur en ideal förhörskrift ser ut enligt de olika aktörer som tar del i verksamheten, medan kapitel 7 diskuterar ljudinspelningens roll vid förhör. Hur ofta förhör spelas in visar sig variera, och likaså varierar uppfattningen hos utredare och åklagare om huruvida ljudinspelningar behövs eller i praktiken används. De flesta åklagare ställer sig inte negativa till ljudinspelningar, samtidigt visar det sig att de sällan lyssnar på dem. En del utredare för sin del för fram att ljudinspelningar inkräktar på den hördas integritet.

I fråga om förhørsutskriftens form blir det tydligt att en förhørsutskrift kan ha olika former både enligt förhørs litteraturen och enligt utredare och åklagare. Det skiljs mellan ett ordagrant återgivet dialogförhör, ett sammanfattande referatförhör och s.k. blandade förhör, i vilka de två tidigare nämnda formerna förs samman så att sammanfattning varvas med återgivning av förhör. I avhandlingen beskrivs de olika förhørsformerna och utredare och åklagare får i intervjuer diskutera vilken form av förhör de tycker fungerar bäst och varför. Dessutom får informanterna bedöma och kommentera konkreta exempel på olika förhørsutskrifter i en textbedömningsenkät.

Avhandlingen visar att ingen form av förhørsutskrift lämpar sig väl i alla sammanhang. Det finns heller inte en utskriftsform som alla aktörer vore ense om att är bättre än andra. Gällande detta är åsikterna relativt samstämmiga. Men när det kommer till önskad form på utskriften framkommer skillnader mellan åklagare och utredare. Delvis kan de skillnader som framträder kopplas till de olika roller och uppgifter i verksamheten som utredare respektive åklagare har. För åklagaren är förhørsutskriften i första hand ett underlag för beslut om åtal och dessutom ska utskriften kunna användas som bevisning i domstol vid en eventuell rättegång. Utredarna framhåller att för den hörda är förhöret en chans att komma till tals och berätta sin historia och de upplever att förhørsutskriften lika mycket skrivs för den hörda som för åklagaren. Utredarna vill också i högre grad skriva in även sina egna frågor i protokollet för att uppnå en större transparens, medan åklagarna sällan efterfrågar detta eller till och med undanber sig att frågorna skrivs in i protokollet. Åklagarna förefaller vidare vara rätt samstämmiga i åsikten att ett referatförhör där viktiga utsagor återges ordagrant är en bra form på förhørsutskriften. Svårigheten med detta, vilket framhålls i avhandlingen, är hur utredaren i en förhörsituation ska kunna veta vilka delar som kan visa sig vara viktiga i juridisk mening i fall av åtal. Sammantaget förefaller åklagarna vara mer produktorienterade, medan utredarna är mer processororienterade i fråga om förhørsutskriftens form. I kapitel 8 diskuteras förhörets upplägg utifrån riktlinjer och praktik närmare, medan kapitel 9 fokuserar de praktiska metoderna för att producera en förhørsutskrift. I kapitel 9 ingår även en fin och tydlig schematisk översikt över de för- och nackdelar olika förhörspraktiker och -former har.

Studien visar även att det finns en tydlig diskrepans mellan de många olika rekommendationer och riktlinjer som ges vad gäller metoderna för hur förhör ska skrivas. I kapitel 6 (s. 113) visas i ett exempel en total normkonflikt mellan ett metodutvecklingsdokument från ekobrottsåklagare och råd som ges i en lärobok. Enligt metodutvecklingsdokumentet finns det sällan anledning att notera förhørsledarens frågor i utskriften, medan läroboken istället påpekar att det är mycket viktigt att både förhørsledarens frågor och den hördas svar skrivs ner ordagrant. Ett annat exempel är när förhörsmetodikutbildaren framhåller vikten av att ett bra förhör kräver förhørsledarens fulla närvaro i samtalet, samtidigt som lagstiftningen innehåller bestämmelser om att förhørsledaren i normalfallet ska producera en förhörsammanfattning under själva samtalet.

Att verksamheten i stor utsträckning karaktäriseras av normkonflikter, eller psykologiska dubbelbindningar enligt verksamhetsteorin, är en röd tråd genom alla avhandlingens delstudier. Detta är även någonting som jag själv kunnat konstatera är typiskt för styrd institutionell skriftpraktik. Där kapitel 6 konstaterar att ingen förhørsutskrift är perfekt för alla syften så visar de övriga resultatredovisande kapitlen på en motsvarande divergens: hur transparens står i motsättning till integritet (kap. 7), att normativa model-

ler följs bara delvis i praktiken (kap 8), hur utskriftsprocessen hanterar ett helt komplex av motsättningar (kap. 9). Ifråga om transparens i förhållande till integritet visar studien att en alltför detaljerad dokumentation kan vara integritetskränkande och socialt olämplig om privata och känsliga detaljer tas med i förhöret. Om förhöret istället skrivs i referatform kan känsliga och privata detaljer filtreras bort. Vid sådana här exempel i avhandlingen blir det tydligt hur skattebrottsutredarna är mycket orienterade mot att värna om den hördas integritet. Ur ett juridiskt perspektiv blir skillnaderna med avseende på transparens och integritet särskilt intressanta. Transparens går hand i hand med ökad rättssäkerhet, men kan samtidigt resultera i minskad integritet.

Ett intressant resultat i avhandlingen är vidare regionala skillnader mellan skattebrottskontoren, som låter det lokala (det lokala kontoret) gå före det nationella i fråga om prefererade förhørs- och dokumentationspraktiker (kap. 9). Ur ett institutionellt myndighetsperspektiv kan detta upplevas väntat – styrkan av »så här har vi alltid gjort» kan vi se i många institutionella sammanhang. Men i en juridiskt styrd verksamhet är detta högst intressant.

Sammantaget bildar avhandlingen en bred och tät helhet som ett resultat av ett starkt explorativt arbetssätt framför en tydligare avgränsning och stringens. Avhandlingen visar med all tydlighet att förhör och dokumentationspraktiker inom en myndighet som Skattebrottsenheten är en komplex och mångfacetterad verksamhet som kan närmas utifrån flertalet perspektiv och frågeställningar med stöd i olika metodiska och teoretiska ramar. Detaljrikedomen är förstälig med beaktande av den strävan författaren har att så tydligt som möjligt beskriva och förklara verksamheten. Bredden leder emellertid också till att avhandlingen kräver en stor koncentration hos läsaren för att hålla alla de många detaljerna i minnet och för att kunna relatera de många intressanta resultaten till varandra. Jag noterar själv att jag blir tvungen att läsa om delar för att uppfatta allt. En utmaning med avhandlingens bredd är också att en del intressanta aspekter nu endast skimtar fram. Till exempel hur utredarnas utbildning och tid i arbete (tradition, etablering i arbetsuppgiften, socialisering, identitet) påverkar hur de resonerar om sin egen dokumentationspraktik.

En del fördjupningar av teoretisk art om bland annat normer och regler hade jag gärna sett, då normer som koncept är starkt närvarande i avhandlingen. Även ett »så här har vi alltid gjort» kan kopplas till normer, etablerade normer inom en verksamhet. Till exempel använder Toury (1995) begreppen »gammalmodiga normer» och »moderna normer», där de gammalmodiga normerna står för de väletablerade invanda mönstren att uttrycka sig eller göra. I avhandlingen hänvisas också till hur Engeström (2001) talar om »att gamla historiska faser lämnar avlagringar» (s. 23), något som är mycket tydligt inom den juridiska diskursen generellt. Denna förståelse av olika normer och deras relation till regelrätta regler är nödvändig då vi ska tolka och analysera val som görs inom en verksamhet som så tydligt styrs av ett helt kluster av normer.

Ylva Byrmans avhandling ger oss en intressant insyn i en verksamhet som utåt är rätt osynlig, men högst betydelsefull för dem som berörs av de texter som skapas inom verksamheten. Avhandlingen kommer säkert att refereras till och inspirera till fortsatta studier om både skriftpraktiker som verksamhet inom institutioner och vid myndigheter, men även studier som önskar kombinera det språkliga med det juridiska eller som vill titta närmare på det normkluster som omger skrivande och texter inom institutionella ramar.

Litteratur

- Engeström, Yrjö, 1987: Learning by expanding: An activity-theoretical approach to developmental research. Helsingfors: Orienta-konsultit.
- Engeström, Yrjö, 2001. Expansive Learning at Work: Toward an activity theoretical reconceptualization. I: Journal of Education and Work 14(1). S. 133–156.
- Gunnarsson, Britt-Louise, Linell, Per & Nordberg, Bengt, 2016: The Construction of Professional Discourse. London: Routledge.
- Lassus, Jannika, 2010: Betydelser i barnfamiljsbroschyrer. Systemisk-funktionell analys av den tänkta läsaren och institutionen. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Lind Palicki, Lena, 2010: Normaliserande föräldrar. En undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007. Örebro universitet.
- Nordman, Lieselott, 2009: Lagöversättning som process och produkt. Revideringar och institutioner vid lagöversättning till svenska i Finland. Nordica Helsingensia 16. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Nyström Höög, Catharina, Söderlundh, Hedda & Sörlin, Marie, 2012: Myndigheterna har ordet. Om kommunikation i skrift. (Språkrådets skrifter 14.) Stockholm: Norstedts.
- Ohlson, Claes, 2007: Folkets fonder? En textvetenskaplig studie av det svenska pensionssparandets domesticering. Göteborg: Institutionen för svenska språket.
- Toury, Gideon, 1995: Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam: Benjamins.

Lieselott Nordman

Gustafsson, Anna W. & Håkansson, David: Ord på prov. En studie av ordförståelse i högskoleprovet. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 75.) 144 s. Lunds universitet 2017. ISSN 0347-8971, ISBN 978-91-88473-7 (tryck), 978-91-88473-43-1 (pdf).

I *Ord på prov. En studie av ordförståelse i högskoleprovet* redovisar och diskuterar Anna W. Gustafsson och David Håkansson en omfattande studie av ordförståelse i dagens samhälle. I inledningen ger de en bakgrund till sin forskning om ordförståelse; det finns flera anledningar till att det är ett både viktigt och intressant område att undersöka. Bland annat har de sjunkande resultaten i PISA-rapporterna mellan 2000 och 2012 vad gäller läsning lett till mycket debatt, men läsning och ordförståelse har diskuterats sedan mycket längre tillbaka, och redan på 1970-talet genomfördes studier som lyfte frågan om samhälleliga klyftor beträffande ordförståelse hos vuxna. I den här studien anknyter författarna till det demokratiska perspektivet i 70-talets undersökningar.

Det övergripande syftet är att studera förändring i ordförståelse över tid, och materialet består av cirka 900 000 svar från ordförståelsedelen i högskoleprovet mellan åren 2000 och 2011. Högskoleprovet startade 1977, men ordförståelseprovet har förändrats en del sedan dess. Under perioden 2000–2011 var emellertid förutsättningarna för